

KOMPYUTERLASHTIRISH PSIXOLOGIYASIDAN INTERNET PSIXOLOGIYASIGACHA

Karimov Farxod Toshtemirovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi
karimov.f8208@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada kompyuterlashtirish psixologiyasidan internet psixologiyasiga o'tish tahlil qilinadi. Kompyuterlashtirish psixologiyasi rivojlanishining hozirgi bosqichi uchun, ko'rsatilgandek, axborot texnologiyalari tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarning psixologik jihatlarini o'rganish xarakterlidir. Yigirma yildan ko'proq vaqt davomida kompyuterlashtirish psixologiyasi doirasida izchil hal qilinayotgan tadqiqot muammolari dinamikasi, shuningdek, ushbu yo'nalishga munosib nom berish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *kompyuterlashtirish, fikrlashning hissiy nazariyasi, Internet psixologiyasi, remediatsiya, transformatsiya, kompyuterlashtirishning psixologik oqibatlarini, inson va kompyuter o'zaro ta'siri.*

FROM THE PSYCHOLOGY OF COMPUTING TO THE PSYCHOLOGY OF THE INTERNET

ABSTRACT

The article analyzes the transition from the psychology of computerization to the psychology of the internet. For the current stage of development of the psychology of computerization, as shown, the study of the psychological aspects of socio-cultural transformations caused by information technologies is characteristic. The dynamics of research problems that have been consistently solved within the framework of the psychology of computerization for more than two decades, as well as the prospects for an adequate name for this direction, are considered.

Key words: *computerization, sense theory of thinking, psychology of the Internet, remediation, transformation, psychological consequences of computerization, human-computer interaction.*

KIRISH

Tafakkur psixologiyasi sohasiga ehtimollar nazariyasi, evristik qidiruv yoki axborot nazariyasi usullarini qo'llashga qiziqish 1960-yillarning birinchi yarmida tadqiqotchilar orasida paydo bo'ldi. Shunday qilib, xronologik va mazmunli tafakkurning semantik nazariyasi rivojlanishining dastlabki bosqichlari keyinchalik

"kompyuterlashtirish psixologiyasi" deb nomlangan tadqiqot siklining dastlabki bosqichiga to'g'ri keldi [1]. Bu nom 1980-yillarning o'rtalarida, kompyuter texnologiyalari tom ma'noda ko'z o'ngimizda axborot texnologiyalariga aylangan paytda paydo bo'lgan va 1990-yillarning boshlarida Internet va Butunjahon Internet (WWW) nomi bilan mashhur bo'lgan global axborot-kommunikatsiya texnologiyalari mamlakatimizga yetib kelgan.

Kompyuterlashtirish psixologiyasi kontekstida 1986-1987 yillarda kompyuter vositachiligidagi muloqotning psixologik tabiati haqida maqolalar chop etildi. O'sha paytda o'zgarishlar birinchi navbatda aloqa jarayonlariga ta'sir qiladiganga o'xshardi va bu adolatli bo'lib chiqdi - elektron pochta va bugungi kunda kamroq tarqalgan BBS kabi xizmatlar - elektron yangiliklar taxtasi, telekonferentsiya (yangilik guruhlari), Fido tarmog'ini eslatib o'tish kifoya [2]. Biroq, bu maqolalar kognitiv faoliyat bilan bog'liq savollarni ham ko'taradi (shaxslararo bilish asosida); darhaqiqat, Internet va WWW kognitiv maqsadlarni amalga oshirish vositasi sifatida kommunikativ Internet xizmatlaridan (shu jumladan veb-forumlar, chatlar, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar, fotosuratlar almashish xizmatlari, Internet-telefoniya, bir xil elektron pochta) qo'llashning muhim sohalari hisoblanadi. Aloqa, bilim va ish uchun foydalanish (ma'muriy, dasturlash, dizayn, ma'lumot olish va boshqalar) bilan bir qatorda, Internet ko'ngilochar va o'yin ehtiyojlarini qondirish uchun ham qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kelgusida sanab o'tilgan tadqiqot yo'nalishlari axborot texnologiyalarini (IT) jadal takomillashtirish sharoitida ularning ahamiyatiga mos keladigan sezilarli rivojlanishga erishdi. Xarakterli jihati shundaki, 1980-yillarning ikkinchi yarmida olim O.K. Tixomirov «Kompyuterlashtirish psixologiyasining tarixi» haqida gapirib, 1970-yillarning ishini ta'kidlaydi. "Kompyuterlashtirish psixologiyasi psixologik tadqiqotning mustaqil sohasi sifatida shakllanishidan oldin bo'lgan" va bu davrda "inson tafakkurining o'ziga xosligini ko'rsatadigan va uning kompyuterlarda amalga oshiriladigan jarayonlarga qaytarilmasligini isbotlovchi" ishlar olib borildi [5]. Ushbu sohadagi dastlabki tajriba Kiyevlik mutaxassislarining "Odam va hisoblash" (1971) kitobidan bir yil o'tgach nashr etilgan "Odam va kompyuter" (1972) kollektiv monografiyasida o'z aksini topgan. Ikkala kitob ham ushbu mavzu bo'yicha mamlakatdagi birinchi kollektiv monografiyadir; biri psixologlar tomonidan tayyorlangan, masalan, "Odam va kompyuter" (1973) kitobi ko'p o'tmay nashr etilgan, ikkinchisi esa kompyuter olimlari tomonidan; Matematiklar tomonidan inson fanlari vakillarining "inson-kompyuter" tizimlarini ishlab chiquvchilari duch keladigan muammolarni hal qilishda qo'shgan hissasining foydaliligini etarli darajada baholamaganligi sababli qo'shma ishlarni tayyorlash vazifasi qo'yilmagan. Xuddi shu

yillarda O.K. Tixomirov ushbu sohadagi psixologik tadqiqotlarning qimmati va ahamiyatini amalda birinchilardan bo'lib asoslab bergan muallif G.Sakman (1973) kitobining tarjimasini tahrir qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. STM psixika, fikrlash, qaror qabul qilish jarayonlari va boshqalarning kompyuter modellariga zid ravishda rivojlangan. Bejiz emaski, O.K. Tixomirov ko'plab mualliflar bilan polemikaga to'la, ular orasida: axborot nazariyasi yaratuvchilari K. Shennon va A.A. Xarkevich; evristik dasturlash asoschilari G. Saymon, A. Nyuell, J. Shou; sun'iy intellekt qurilishi uchun apologistlar - mahalliy (V.M.Glushkov, G.S.Pospelov, N.M.Amosov, A.V.Napalkov va boshqalar) va xorijiy (M.Minski, J.Makkarti, E.Feygenbaum va J.Feldman, G.Simon, N. Nilson, R. Benerji va boshqalar); hamkasb psixologlar ("Xulq-atvorning rejalari va tuzilishi" kitobining mualliflari J. Miller, Y. Galanter va K. Pribram); psixik jarayonlarni mashinaviy modellashtirish tarafdori V.Reytman; evristik nazariyaning yaratuvchisi V.N. Pushkin; shaxmat o'yini psixologiyasi bo'yicha tadqiqot muallifi A. de Groot va boshqalar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Biz alohida ta'kidlaymizki, biz tadqiqot dasturi haqida gapiryapmiz, chunki dastlab fikrlash psixologiyasida kompyuter dasturlarining ma'lum bir to'plami modellashtirish mavzusiga mos keladigan psixologik nazariya deb hisoblaganlarning barchasiga qarshi argumentlar yo'q edi. O'nlab yillar davomida samarali ilmiy tadqiqotlar va "tafakkurning axborot nazariyasi" ning ko'plab variantlarini asosli tanqid qilish inson muammolarini kompyuterdan ajratib turadigan yoki "axborot va psixologik farqlash" ning aniq nuqtalarini izlashga bag'ishlangan [3], fikrlash jarayonlarini kompyuterining ishlashiga o'xshash tarzda tasvirlaydi.

AT ning jadal rivojlanishi kompyuterlashtirish psixologiyasi rivojlanishining yangi bosqichini ko'rsatadi. Agar oldingi bosqichda o'rganish predmeti kompyuterlar ta'sirida psixik jarayonlar va funktsiyalarning o'zgarishi xususiyatlari bo'lsa, hozirgi bosqichda AT ta'sirida madaniyatning o'zgarishining psixologik jihatlari o'rganilmoqda. Zamonaviy "tarmoq tuzilmalari jamiyati" ishlab chiqarish va iste'molning globallashuvi, biznesni yuritishning elektron vositalari, bilimlar aylanishining tezlashishi, yangi kasblar, turmush tarzi va ommaviy sevimli mashg'ulotlarning paydo bo'lishi, iste'molchi elektron uskunalari (birinchi navbatda mobil aloqa), global ommaviy axborot vositalari va raqamli kutubxonalarni rivojlantirish mavjudlik va talab bilan tavsiflanadi. Bunga biz IT bilan bog'liq stresslar va xatti-harakatlarning patologik shakllarining tahdidli rivojlanishini qo'shishimiz mumkin.

O'zgarishlar kompyuterlashtirish psixologiyasiga ta'sir qilgani ajablanarli emas. Kompyuter tarmoqlari (keyinchalik Internet) vositachiligidagi xatti-harakatlarni

o'rganishning dastlabki bosqichining tavsifi "Internetdagi gumanitar tadqiqotlar" to'plamining kirish maqolasida keltirilgan [3]. U yangi texnologiyalarga bog'liq bo'lgan yangi hodisalarni tushunish uchun madaniy-tarixiy nazariyaga tayanish va'dasini tan oladi. Hodisalarning o'ziga xosligi va ko'pligi, agar IT nafaqat malakaga ega bo'lgan malakali mutaxassislar yoki talabalarning faoliyatiga, balki kundalik faoliyatga (masalan, xarid qilish yoki ko'ngil ochish) vositachilik qilsa va aholining eng past ma'lumotli guruhlarini, shu jumladan bolalarni ham qamrab oladi. Kompyuterlashtirishning aqliy rivojlanish va aqliy salomatlikka ta'sirining istiqbollari ko'pincha tashvishga sabab bo'ladi, ammo yangi texnologiyalarning o'zi, aniq qo'llanilishiga qarab, ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida bahslashish o'rinli ko'rinadi.

Kompyuterlashtirish faoliyatning o'zgarishi va vositachiligiga, faoliyatning tubdan yangi turlarining paydo bo'lishiga, hatto hali kompyuterlashtirilmagan bunday faoliyatni ko'p bilvosita tuzatishga olib keladi. Bunday murakkab ta'sir nafaqat faoliyatning, balki shaxsiyatning ham o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Tahliliy va empirik ishlar IT ning mavzuga ta'sirining psixologik mexanizmlarini ajratib ko'rsatishga imkon berdi: transformatsiyalarni umumlashtirish (individual aqliy jarayonlar o'zgarishi emas, balki butun shaxs); transformatsiyalarni taqsimlash (kompyuterlar faoliyati ta'sirida o'zgargan boshqa faoliyat turlarining o'zgarishiga yordam beradi); qaytish ta'siri (faoliyatning kompyuterlashtirilgan shaklining o'zgarishi xuddi shu faoliyatning an'anaviy shaklining o'zgarishiga olib keladi); transformatsiyalarning aralashuvi, ba'zi o'zgarishlar boshqalarga "ustiga o'rnatiladi", bu esa o'zgarishlarning yakuniy natijasini giperbolizatsiyaga va neytrallashtirishga olib kelishi mumkin [4]. Shu bilan birga, transformatsiyalar tarqalishining ko'p yo'nalishli tendentsiyalari eng murakkab hodisalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Kompyuterlar elementlar o'rtasidagi munosabatlarning xilma-xilligini, ularning o'ziga xos murakkabligi va tarmoq tuzilishini aks ettiruvchi dinamik modellarni ishlab chiqish va qo'llash imkoniyatini ochadi. Bularning barchasi haqiqiy ishlab chiqarish, boshqaruv, ilmiy muammolarni tavsiflaydi. Bunday modellar yordamida muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz faoliyat uchun strategiyalar qurilishi mumkin. Ushbu yo'nalish murakkab muammolarni hal qilishda fikrlash tahlili sifatida tanilgan va bunday tadqiqotlar kompyuterlashtirish psixologiyasi uchun ham, umuman fikrlashning semantik nazariyasi uchun ham istiqbolli [3].

ATni malakali qo'llash kasbiy ta'lim bilan bog'liq bo'lishni to'xtatdi. Yangi xizmatlar uchun maqsadli guruhlar ko'pincha geymerlar, xakerlar, ijtimoiy media ishqi bozlari (bloggerlar, suhbatdoshlar, ijtimoiy media foydalanuvchilari, forum foydalanuvchilari) yoki musiqa muxlislari kabi jamoalardir. Tematik saytlarga tashrif

buyuruvchilar, qoida tariqasida, bir-birlarini ma'lumot guruhi a'zolari sifatida qabul qiladilar va yoshi, ta'lim darajasi, yashash joyining uzoqligi va boshqalardan qat'i nazar, do'stona munosabatlarga kirishishi mumkin [2]. Ularning xulq-atvorini o'rganish ko'pincha faqat Internet orqali amalga oshirilishi mumkin, psixologik tadqiqot usullari mos ravishda o'zgartiriladi; yangi metodologiyani asoslab bergandan so'ng va uni an'anaviy tushunish bilan xakerlar faoliyati va onlayn o'yinchilar solishtirgandan so'ng motivatsion komponentlarni o'rganish mumkin bo'ldi. Shaxsiy va motivatsion tartibga solish, shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanishda gender farqlari bo'yicha tadqiqotlar olib borildi.

Bolalar va o'smirlarning IT-dan foydalanishdagi xatti-harakatlarini kuzatish, ularning faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish, bolalar va kattalar bilan suhbatlar, psixologik testlar bolalar va o'smirlar iqtidori turlarini kengaytirish taklifiga olib keladi. Bunday kengayishning istiqbollari ko'rib chiqiladi va tegishli qobiliyatlar va ilgari ma'lum bo'lgan turlar o'rtasidagi nomuvofiqlik ko'rsatiladi. Kompyuter dasturlarini kompilyatsiya qilish qobiliyati eng batafsil tavsiflanadi, lekin u veb-dizayn va xakerlikda ham o'zini namoyon qilishi mumkinligi qayd etilgan. IT ning rivojlanishi odamlarga kompyuter dasturlari tomonidan yaratilgan dinamik uch o'lchovli tasvirlarni idrok etish imkonini beruvchi virtual haqiqat (VR) tizimlarining rivojlanishiga olib keladi. VR ham kompyuter texnologiyalari, ham psixologik bilimlarning mahsulidir. Mamlakatimizda VRdan foydalangan holda psixologik tadqiqotlar endigina boshlanmoqda.

XULOSA

Shunday qilib, kompyuterlashtirish psixologiyasi doirasida uning rivojlanishining birinchi bosqichidayoq sezilarli va muhim natijalarga erishildi, bu kompyuterlar ta'sirida aqliy jarayonlar va funktsiyalarning o'zgarishi xususiyatlarini o'rganish bilan tavsiflanadi. Bu shuni ko'rsatadiki, kompyuterlashtirish psixologiyasining dastlabki nazariy, uslubiy va g'oyaviy asoslari jamiyatdagi o'zgarishlarga javob beradigan mustahkam va ayni paytda dinamik bo'lib chiqdi.

20 yildan ko'proq vaqt oldin e'lon qilingan kompyuterlashtirish psixologiyasi shu yillar davomida STM doirasida rivojlanib bordi; muammolarining aniq dolzarbligiga qaramay, u mustaqil psixologik intizomga aylanmagan. Shuningdek, u "informatika va psixologiya o'rtasidagi" "bufer" intizomga aylanmadi - masalan, "inson va kompyuter o'zaro ta'siri" deb nomlangan ilmiy yo'nalish. Ushbu fan sohasi ko'plab mamlakatlarda muvaffaqiyatli rivojlanib, akademik psixologiyadan atamalar, usullar, natijalarni taqdim etish va sharhlash usullarini oladi. Mamlakatimizda "inson va kompyuter o'zaro ta'siri" deb nomlangan konferensiyalar tashkil etishga ham harakat qilindi.

S.T. Kamolov va M.M. Turabekovalarning fikricha, kompyuterlashtirish psixologiyasi psixologiya fani doirasida rivojlanishi kerak. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda "kompyuterlashtirish psixologiyasi" nomini muvaffaqiyatli deb hisoblash qiyin: har qanday jarayonlarni kompyuterlashtirish yoki axborotlashtirish hozir shunchalik universaldirki, endi buni alohida ta'kidlash ortiqcha bo'lib tuyuladi. "Internet psixologiyasi" yoki "gumanitar Internet" hozirgi kunda ko'proq dolzarb bo'lib kelmoqda.

REFERENCES

1. Abdullaeva T.N., Babich M.N., Shin A.A. The specifics of psychological methods in terms of using a computer. Baku: AVE Print, 2021.
2. Войскунский А.Е. Психологические исследования деятельности человека в Интернете. Изд-2. -М.: Терра-Можайск, 2020.
3. Kamolov S.T., Turabekova M.M. Psychology of computerization - history and modernity // Abstracts of the scientific conference (May 22-23, 2022, Moscow).
4. Шаяхова А.А. Исследования в области психологии компьютеризации: история и актуальное состояние // Вестник науки и образование. №3. 2022.
5. Тихомиров О.К. Психология компьютеризации: современные проблемы. Психологические проблемы создания и использования ЭВМ. Изд-3. – М.: МИР, 2019.
6. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. *World scientific research journal*, 4(2), 7-11.
7. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. *World scientific research journal*, 4(2), 7-11.
8. Ramatov, J., Baratov, R., Jurabayev, N., Umarova, R., & Mamajanova, G. (2022, June). Evolution of railway construction development in Uzbekistan: Past and prospects. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030011). AIP Publishing LLC.
9. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sul'tonov, S., & Kushakov, F. (2022). PROBLEMS OF INFLUENCE OF ISLAM ON CONSCIOUSNESS TRANSFORMATION. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 591-597.
10. Baratov, R., Nuriddinov, S., Tokhtaboev, E., & Achilova, G. (2022, June). "One belt-one road" initiative-as a modern transport logistics. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030058). AIP Publishing LLC.
11. Раматов, Ж. С.,

Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.

11. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Хасанов, М.Н., & Эрниёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 376-386.

12. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(05), 1-6.

13. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(05), 1-6.

14. М.Н.Хасанов, Д.А.Ҳафизов, Р.Х.Тоиров, & Х.Қ.Болтабоев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 137–140. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/627>

15. Jumaniyoz Ramatov, Rozigul Umarova, Rashid Baratov, Mirshod Khasanov, Siroj Sultonov, & Fayzulla Kushakov (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 582-586.

16. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.

17. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.

18. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.